

Васюк А.Г., аспірант ЗНУ, м. Запоріжжя,

ORCID: 0000-0002-0398-5226

Vasyuk A., PhD student of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia

РОЗВИТОК ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

HUMANITARIAN DEVELOPMENT IN UKRAINE: PROBLEMS AND TRENDS

У статті проаналізовано питання розвитку гуманітарної сфери держави і елементів, що становлять її ядро (наука, освіта, культура та ін.) в умовах громадянського суспільства, яке формується. Визначені підходи до формування стратегічної мети і завдань цієї сфери, напрями впливу соціально-економічної ситуації, що міняється, на розвиток уявлень про неї і її практики. Розглянута взаємозалежність гуманітарної сфери і соціально-культурних процесів, в якій вона виступає сферою громадського відтворення, перетворюючою силою, сферою формування «людського капіталу». Вказані тенденції, якими визначаються перспективи розвитку цієї сфери в нових умовах, в яких вона визначається як гарант соціальної згуртованості, дієвий чинник національного єднання і соціального партнерства, чинник відродження духовності і етнічної самосвідомості з одночасним усвідомленням світової ідентичності і високих цивільних якостей підростаючого покоління, що є найважливішою умовою позитивного руху вперед громадського процесу, нескороминущою цінністю будь-якого суспільства і цивілізації.

Ключові слова: *публічне управління, механізми публічного управління, гуманітарна сфера держави, цілі, завдання і перспективи розвитку гуманітарної сфери, гуманітарна освіта.*

The article analyzes the issue of the development of the humanities of the state and the elements that make up its core (science, education, culture, etc.) in the conditions of the emerging civil society. The approaches to the formation of the strategic goal and tasks in this sector, the directions of influence of the changing socio-economic situation on the development of ideas about it and its practice are defined. The interdependence of the humanitarian sphere and socio-cultural processes, in which it acts as a sphere of public reproduction, a transforming force, a sphere of formation of 'human capital', is considered. The trends that determine the prospects for the development of this sphere in new conditions, in which it is defined as a guarantor of social cohesion, an effective factor of national unity and social partnership, a factor of revival of spirituality and ethnic self-awareness with

simultaneous awareness of world identity and high civil qualities of the younger generation, are indicated – is the most important condition for the positive movement forward of the social process, a permanent value of any society and civilization.

Keywords: *public administration, mechanisms of public administration, humanities of the state, goals, tasks and perspectives of humanities development, humanitarian education.*

Постановка проблеми. Гуманітарна сфера держави, будучи стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, створює і нарощує її духовний, інтелектуальний і економічний потенціал, в цілому виступає як культурний фундамент суспільства, як своєрідний генетичний механізм трансляції накопиченого соціального досвіду, завдяки якому стає можливою повномасштабна реалізація сутнісних сил людини, спочатку закладених в ній самою природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан розвитку гуманітарної сфери країн досліджували: Л. Абрамов, В. Бульба, гуманітарний розвиток України в контексті кризових явищ культури – Р. Ткачук, О. Гриценко – гуманітарну політику як фундамент реформ та мультиплікатор соціального капіталу української держави.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз розвитку гуманітарної сфери держави і елементів, що становлять її ядро.

Виклад основного матеріалу. Зміна цільової компоненти гуманітарної сфери суспільства веде до утворення цілісності нового типу, орієнтованої на засвоєння сучасних досягнень науки і техніки. Стратегічна мета такої цілісності - підготовка і забезпечення функціонування освіченої і усебічно розвиненої інтелігентної людини, що уміє удосконалювати себе, «будувати» гармонійні стосунки з іншими людьми, природою, світом.

Актуалізація ролі гуманітарних наук на кожному етапі розвитку Української держави обумовлена соціально-економічними змінами, що відбуваються, та пов'язані з переходом до громадянського суспільства з ефективною економікою в епоху постіндустріальної інформаційно-технологічної революції. В той же час просування суспільства вперед пов'язане з корінними, перманентно присутніми змінами усіх підструктур цього суспільства. Як показує історичний досвід, ці зміни торкаються передусім самої людини, і у зв'язку з входженням суспільства в новий виток свого розвитку з'являється небезпека аномії [5].

В умовах, коли з'являються елементи нестійкості, в окремих напрямках ведучі навіть до ризику виникнення хаосу, значно зростає роль і значущість тих, що становлять ядро гуманітарної сфери елементів (науки, освіти, культури та ін.) як комплексного і своєрідного стримуючого

чинника, що визначає дуже нестійкий баланс громадської рівноваги і націленого на майбутнє, в якому сьогоднішнє молоде покоління повинне зайняти гідне місце.

Дослідники відмічають, що сьогодні з урахуванням входження України у світову економічну і загальноєвропейську спільноту в розвитку гуманітарної сфери спостерігається боротьба протиріч. З одного боку, незважаючи на широкий спектр соціальних парадоксів, характеристики громадянського суспільства, що розвивається, не можуть бути обмежені тільки ними, оскільки їм протистоять фундаментальні пріоритети, що виступають як нескороминущі загальнолюдські цінності, як цінності самої гуманітарної сфери, які незалежно від політичних і кон'юнктурних міркувань будуть завжди реалізуватися в цій системі. Є і інша сторона: забезпечення єдиної, зважаючої на специфіку ситуації державної політики в цій сфері, наповненість усього гуманітарного простору строгими, відпрацьованими законами і нормативно-правовими актами, які часом протистоять активніше кризам і парадоксам, чим руйнівні тенденції.

Новий час ставить нові проблеми, відходять в минуле старі пріоритети і з'являються нові. У гуманітарній сфері міститься той кістяк пріоритетів, які не міняються залежно від політичних рішень і економічних негараздів. Саме вони визначають її стратегічну спрямованість, змістовну наповненість, форми організації і домінуючі методи. Досвід розвитку держави показує, що найлегше реалізуються ті з них, які зачіпають сферу організаційно-управлінської політики, що, проте, не говорить про їх безпроблемність. Часто великою мірою від їх реалізації залежить успішність функціонування модернізованих складових усієї системи. Назвемо деякі з них, використовуючи приклади з області розвитку освіти.

На порядку денному розвитку освітніх систем стояла і продовжує бути актуальною необхідність оптимальної організації мережі установ відповідно до потреб розвитку держави в цілому і регіонів, впровадження усіх форм Державного освітнього стандарту, що дозволяє з'єднати соціалізацію і професіоналізацію особи із специфікою розвитку України. Це приводило і приведе до зміцнення взаємодії наукових і освітніх установ країни, підвищення науково-теоретичного рівня розробки проблем освіти; розвитку дистанційних форм навчання; вдосконаленню підготовки і підвищення кваліфікації кадрів; поліпшенню матеріально-технічної бази в країні; забезпеченню необхідного рівня фінансування системи освіти, дослідженню додаткових, в т.ч. недержавних, його джерел; вдосконаленню системи соціального захисту працівників освіти і вчаться.

У сучасних умовах політика держави в гуманітарній сфері повинна ґрунтуватися як на загальних тенденціях світового розвитку і аналізі усього пройденого шляху, так і на стані українського досвіду в нових і дуже непередбачуваних умовах соціально-економічного розвитку країни.

Очевидно одне: світ переходить до постіндустріального, інформаційного суспільства, коли лавиноподібно розширюються масштаби міжкультурної взаємодії на міжнародному рівні, в якому Україна виступає як активний учасник цього процесу. Саме система гуманітарних цінностей і елементи гуманітарної сфери надають їй стратегічний шанс зайняти гідне місце в нових реаліях сучасного світу. В результаті цього усеосяжного процесу стає реальним те, що в економіці нового століття сама людина з високим інтелектуальним рівнем і вольовими якостями, відповідальністю в ухваленні рішень, мобільністю і професіоналізмом вже сьогодні складає основну частину капіталу у будь-якій сфері діяльності [1].

Українська гуманітарна сфера має бути готова до такого виклику часу. Головними інститутами індустріального суспільства упродовж віків виступали сільське господарство, церква і армія, доіндустріального - промисловість з корпорацією і фірмою на чолі. Третій тип, що з'являється або вже з'явився, - це постіндустріальне суспільство, головним показником якого виступає наука, що виробляє інформацію.

Новий підхід до глобальних проблем світу визначає нові реалії:

- класова структура суспільства змінюється професійною, що стало причиною багатьох конфліктів;

- власність як критерій стратифікації вимушено втрачає своє вагоме значення;

- основний конфлікт індустріального суспільства між працею і капіталом змінюється конфліктом між знанням і некомпетентністю;

- виникнення і негайне впровадження нових інтелектуальних технологій;

- посилення тенденцій до інтеграції і глобальній планируемості в економіці;

- зміна погляду на промисловість як не на єдину основу матеріального виробництва;

- витіснення робочого класу з сфери основних, провідних позицій ученими, науково-технічними працівниками і менеджерами консультантами.

Становлення таких громадських стосунків проходить неоднозначно важко і супроводжується новими реаліями: в суспільстві виразно проявляється неоднорідність, посилюються тенденції до загрозливого стартового розшарування і потрібно бути готовим до пошуку методів безконфліктного їх подолання. Історичний досвід показує, що гуманітарна сфера (на відміну від інших інститутів, що мають потенціал консолідації) повинна реалізувати свій потенціал для зміцнення єдиного соціокультурного простору країни, формування української нації і збереження її генофонду. На які виклики часу і першочергові потреби людини має бути готовою відповісти гуманітарна сфера?

По-перше, це готовність до революційної зміни технологічного способу виробництва, що включає розвиток і повсюдне поширення систем гнучких автоматизованих виробництв, тенденцію на мініатюризацію техніки і повну комп'ютеризацію усіх видів трудової діяльності і виробництв, звільнення людини від монотонної фізичної праці і жорсткого підпорядкування не менш монотонному машинному ритму, вивільнення його для творчого процесу, розумової, інтелектуальної праці, що відбуваються при збереженні технологічної багатокладності.

Дослідниками встановлено, що перспективи на найближчі декілька десятиліть визначатимуться двома взаємозв'язаними і впливаючими один на одного процесами. Якщо перший процес пов'язаний з глобальними демографічними, технологічними і ресурсними переходами, які в сукупності приведуть до зміни алгоритмів розвитку людства, то другий процес - з переходом провідних країн до шостого технологічного устрою.

Таким чином, перед гуманітарною сферою, особливо перед наукою і освітою, що забезпечує її потреби, з'являються абсолютно нові завдання, рішення яких під силу тільки злагодженим, таким, що має багаті академічні традиції науковим і освітнім структурам. І історія науки і виробництва і історія освіти неодноразово показували, що наявність яких-небудь проблем у будь-якій області людської діяльності стимулювала створення нового знання, нового погляду на проблему, також нових технологій. Реальні структури суспільства, що об'єднують наукову еліту і велику кількість творчо працюючих дослідників і мають багату академічну культуру і традиції, в умовах наявності проблемності переходять на новий рівень свого розвитку, і в портфелі їх завдань з'являються нові поняття: аддитивні технології і повномасштабні технології віртуальної реальності; нанотехнології, біотехнологія і нова медицина; робототехніка; нові спеціальності, що забезпечують повноцінність і тривалість людського життя (оператори автоматизованих хірургічних систем, ДНК-хірурги, онлайн-терапевти, генетичні консультанти, клінічні геронтологи, фахівці в області біодруку, біоетики, в області організації здорового способу життя і її продовження та ін.); нове природокористування і затребувані технології рециклінга (це передусім пов'язано з виснаженням природних ресурсів і необхідністю зменшення безповоротних негативних впливів на планету); високі гуманітарні і когнітивні технології і багато що ін.

По-друге, відродження і широке поширення малих форм виробництва; поступова втрата своїх позицій гігантами індустрії при зміцненні різноманіття форм власності; знаходження і заповнення різними формами власності своєї ніші при якнайповнішому обліку потреб і можливостей людей; поява інтернаціональної форми власності на базі глобальних систем телекомунікацій, транспорту, моніторингу довкілля, розвиток яких

неможливий в узконаціональних масштабах, приведуть до корінних змін в економічній структурі суспільства. Сьогодні спостерігається цікава тенденція, коли багато великих центрів, зберігаючись як ціле, дроблять свої внутрішні структури на відносно самостійні дрібні фірми.

Саме розвитку малих форм ділової активності як джерелу росту ефективності виробництва, насичення ринку необхідними товарами, послугами і підвищення рівня життя населення приділяється сьогодні особлива увага. Це обумовлено тим, що мале підприємництво забезпечує необхідну мобільність виробничих одиниць в умовах ринку, створює передумови для спеціалізації і кооперації подібних об'єктів виробництва. Сьогоднішній ефективний підприємець, що вчиться, завтрашній, повинен знати і бути переконаним, що тільки об'єкти малого підприємництва здатні швидко заповнювати ніші, що утворюються в споживчій сфері, порівняно швидко окупаються, створюють атмосферу справжньої конкуренції. Таким чином, підприємства малого бізнесу виступають гнучкою і динамічною формою реалізації творчої діяльності людини. На жаль, накопичений в цій сфері досвід був майже загублений. Але сьогодні він повертається і наповнюється новим змістом, тому завданням гуманітарної сфери є аналіз загубленого, утворення нових, таких, що мають громадське звучання способів формування нового покоління людей, готових до такого роду діяльності [3, с.119].

По-третє, поглиблення соціальної стратифікації, поява крайніх форм протиборства різних соціальних груп, інтереси яких за різними об'єктивними обставинами можуть не співпадати. Робота по їх нейтралізації, розвиток ідеї соціального партнерства, подальше посилення тенденцій по розвитку національних і етнічних відмінностей при пріоритеті етнічної толерантності визначають зміст нового в соціальних і національних стосунках. В той же час нові умови вимагають розумного поєднання етнічної ідентичності і міжетнічної толерантності.

Зростання пріоритетної ролі в духовній культурі, формування елементів нової етики в міжнаціональних і міжособових стосунках на основі прагнення до незалежності, самобутності і визнання унікальності особи, її права на самостійну побудову своєї лінії поведінки і долі при шанобливому ставленні до інших стає основою наповнення гуманітарної сфери новими цінностями. В той же час ці процеси проходять в непростих умовах (посилення злочинності, наркоманії, тіньової економіки, корупції), які диктують необхідність адаптації держави до нових умов, що вимагають вжиття конкретних заходів для підвищення пріоритету особи і реального захисту її життя, майна, прав і інтересів.

По-четверте, очікується процес деєтатизації (роздержавлення), на тлі якого спостерігатимуться процеси розділення сфер впливи і управління, посилені заходами суспільно-державного управління великими

процесами. Для усієї гуманітарної сфери, яка завжди є свого роду предметом «загального ведення» з боку суспільства і держави, це не нове, тому поява громадських організацій, що регулюють як організацію, так і контроль результативності сфери, можна тільки вітати.

Паралельні процеси функціонування демократії при посиленні регіональних органів влади на основі знання і обліку місцевих особливостей, традицій і потреб народу стають рядовою подією, до яких, у свою чергу, повинні адаптуватися не лише особа, що формується, але і старші покоління.

По-п'яте, у світі на основі загальної глобалізації йдуть процеси інтеграційного напрямку, які викликані поступовим усуненням міждержавних обмежень при збереженні протиріч між країнами і їх групами. Приклади останніх років (Євросоюз, Європарламент, євро як єдина валюта, різні угоди політичного і економічного характеру типу Шенгенських, Маастрихтських, Болонські угоди по розвитку єдиного простору освіти), незважаючи на певні труднощі (розбіжності між державами Європейського союзу і несподіваний для багатьох Brexit; потоки мігрантів, що хлинули в Європу, із-за нестабільності на Близькому Сході), говорять лише про деяку, уявній стійкості цієї тенденції. Вживання нами поняття «Деяка стійкість» пов'язано з тим, що, разом з тенденціями інтеграції економіки і політики, об'єднання країн і народів, усе більш проявляють себе: національний і державний сепаратизм, прагнення до гегемонії і побудови однополярного світу, дезінтеграційні процеси (аж до створення окремих держав за рахунок дроблення колишніх федеральних держав - приклад Іспанії, Шотландії), міжетнічна, расова і релігійна нетерпимість і багато що ін.

По-шосте - докорінно міняється уявлення про методи наук в гуманітарній сфері як про способи, спрямовані на усереднювання особи, внаслідок чого ставляться під сумнів віками виношувані, але такі, що набули конкретні контури лише в останні роки уявлення про гуманітарний процес взагалі, спрямованому на усебічний розвиток самотутніх індивідуальностей, здатних до творчості.

Таким чином, нові реалії сучасності пред'являють нові вимоги до гуманітарної сфери, і ці вимоги передусім кореспондуються із станом і перспективами розвитку сучасної економіки. Стрімкий ріст конкуренції, революційний розвиток нових технологій, скорочення сфери некваліфікованої праці, корінні зміни в структурі зайнятості зробили реальною ситуацію, коли людині, передусім, молодій, потрібно бути готовим до зміни своєї професії і, мабуть, не раз впродовж свого трудового життя.

Перехід на продиктовані змінами громадського життя нові конструкції означає якісний виток розвитку гуманітарної сфери. Що йде в минуле індустріальне суспільство сформувало традиційний погляд на

життя людини : вважалося, що індивід в молодості повинен отримати раз і назавжди одну професію, з якою потім буде пов'язано усе його життя. При цьому набір професій фіксувався в офіційних класифікаторах, а зміст навчання цієї професії - в офіційних учбових планах і програмах. Це було викликано тим, що професія зазвичай зв'язується зі знанням певного предмета або циклу предметів, створенням деякої бази знань. Сучасний стан науки, утворення і виробництва показує, що такий підхід не відповідає швидкоплинним змінам, коли підготовка до рішення постійно виникаючих нових і несподіваних завдань вимагає не стільки знання певного предмета, скільки знань міждисциплінарного характеру. Усе це актуалізує проблему і практику визначення кожним індивідом власної освітньої траєкторії відповідно до життєвої і професійної ситуації, що міняється [4, с.33].

Реалізація великомасштабної програми модернізації гуманітарної сфери останніми роками привела до значних результатів. В той же час темпи і глибина перетворень в цій сфері ще не повною мірою задовольняють потреби суспільства, держави і осіб.

Вважаємо, що ці проблеми необхідно розділити принаймні на два великі блоки:

I. Законодавче забезпечення перетворень, що відбуваються в гуманітарній сфері, визначення взаємної відповідальності і стосунків в тріаді «суспільство - держава - гуманітарна сфера», доповнивши її ще однією ланкою, яку можна умовно назвати «споживачем послуг, що надаються гуманітарною сферою» в найширшому сенсі цього поняття. Паралельно ця конструкція має бути доповнена ще і іншими системотворними (організація життєдіяльності особи відповідно до демократичних цінностей, особливостей нової економіки, сучасних науково-технічних досягнень; забезпечення доступності якісної сучасної освіти впродовж життя для усіх громадян та ін.), такими, що підтримують (фінансування), супутніми і іншими елементами, роль і значення, функціональне призначення яких має бути рівномірно забезпечене в масштабах держави.

II. Власне гуманітарні складові процеси (оновлення змісту науки, утворення і бази елементів гуманітарної сфери, впровадження інформаційних технологій, введення нових економічних і управлінських механізмів розвитку і підготовка кадрів) сьогодні повинні йти відповідно до чинних в країні законів, що забезпечують єдине правове поле для діяльності. А ухвалення цих законів - завдання загальнополітичного і загальнонаціонального рівня, в рішенні якої повинні взяти участь усі громадяни України, батьки, сім'ї, громадські організації, педагоги, політичні лідери і економісти, наукова і культурна громадськість, органи місцевого самоврядування [2, с. 129].

Провідну роль в цьому процесі повинно зайняти громадянське суспільство, а держава повинна стати реальним гарантом доступності гуманітарних послуг для усіх громадян країни при збереженні і поліпшенні їх якостей. Становлення громадянського суспільства в країні, демократичної і соціальної держави буде послідовно продовжено, значить, можна з упевненістю говорити про сприятливі перспективи рішення цієї задачі в просторі гуманітарної сфери. У таких умовах вона вже сама стає гарантом соціальної згуртованості, дієвим чинником національного єднання і соціального партнерства, чинником відродження духовності і етнічної самосвідомості з одночасним усвідомленням світової ідентичності і високих цивільних якостей підростаючих поколінь, що є важливим чинником позитивного руху вперед громадського процесу, нескороминущою цінністю будь-якого суспільства і цивілізації. Реалізація названих пріоритетів може бути ефективною тільки при опорі на забезпечення еволюційності розвитку гуманітарної сфери зі збереженням усього позитивного, досягнутого на попередніх етапах.

Висновки. Гуманітарна сфера, будучи свого роду «дзеркалом» соціально-культурних процесів і найважливішою сферою громадського відтворення, виступає перетворюючою силою, сферою формування «людського капіталу». Вона не лише фіксує характер змін, що відбуваються в суспільстві, але і визначає його майбутній вигляд, детермінує його, в той же час залишаючись у безпосередньому зв'язку з громадськими процесами. Тому характер соціально-економічного розвитку суспільства закономірно накладає відбиток на систему гуманітарних цінностей в цілому і на діяльність її інститутів. Що вдалося дізнатися і усвідомити в гуманітарній сфері за ці непрості роки?

По-перше, стало ясно, що втратити наявні досягнення було б в історичному масштабі невибачною помилкою, оскільки потенціал нації спочатку закладається в цій сфері на усіх її етапах і рівнях.

По-друге, спроба відмовитися або консервувати навіть те, що було кращим у світі, - означає прирікати систему на відставання, стагнацію. Грунтуючись на аналізі досвіду розвитку вітчизняної і зарубіжної сфери гуманітарних стосунків, можна майже безапеляційно констатувати, що такий шлях вже показав свою безперспективність.

По-третє, важливо в той же час не відкидати (це вже інша крайність), а уміло використати наявний потенціал і накопичений досвід, добитися громадської згоди в здійсненні державної політики, що проводиться, відновити консолідовану відповідальність сторін, організуючих процес функціонування гуманітарної сфери, і активну роль держави.

По-четверте, необхідно чітко визначити орієнтири розвитку і услід за цим послідовно здійснювати прогресивний рух усієї системи гуманітарних цінностей, добитися постійного розширення її ресурсної бази,

створити і запустити механізми ефективного використання фінансових, кадрових, інформаційних і матеріально-технічних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Бех В. Гуманітарна політика держави – засіб злагоди в громадянському суспільстві політика. Український центр політичного менеджменту. URL : <http://www.politik.org.ua>.

2. Карпеко Н.М. Вплив соціальної політики держави на економічну безпеку. / Н.М. Карпеко /Збірник наукових праць «Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління». – Харків: НУЦЗ України, 2024. № 1 (20).- С. 126-132.

3. Карпеко Н.М., Кравченко А.О. Проблеми оптимізації механізмів державної політики в соціальній сфері сучасної. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління Випуск 1(18). 2023. С. 118-125.

4. Меляков А. Гуманітарна сфера як предмет до# сліджень в науці державного управління / А. Меляков // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид#во ХарРІ НАДУ "Магістр". 2012. № 1. С. 32—37.

5. Охрімчук О. Державна гуманітарна політика і принципи забезпечення цілісності культурного простору українського суспільства. URL : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1721>.

References:

1. Bekh V. Humanitarna polityka derzhavy – zasib zlahody v hromadianskomu suspilstvi polityka. Ukrainyskyi tsentr politychnoho menedzhmentu. URL : <http://www.politik.org.ua>

2. Karpeko N.M. Vplyv sotsialnoi polityky derzhavy na ekonomichnu bezpeku. / N.M. Karpeko /Zbirnyk naukovykh prats «Visnyk Natsionalnoho univertsytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriiia: Derzhavne upravlinnia». Kharkiv: NUTsZ Ukrainy, 2024. № 1 (20).- S. 126-132.

3. Karpeko N.M., Kravchenko A.O. Problemy optymizatsii mekhanizmiv derzhavnoi polityky v sotsialnii sferi suchasnoi. Visnyk NUTsZ Ukrainy. Seriiia: Derzhavne upravlinnia Vypusk 1(18). 2023. S. 118-125.

4. Meliakov A. Humanitarna sfera yak predmet do# slidzhen v nautsi derzhavnoho upravlinnia / A. Meliakov // Teoriiia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Kh.: Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr". 2012. № 1. S. 32—37.

5. Okhrimchuk O. Derzhavna humanitarna polityka i pryntsypy zabezpechennia tsilisnosti kulturnoho prostoru ukrainskoho suspilstva. URL: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1721>.